

Het korhoen

Klasse: vogels

Orde: galliformes

Familie: tetraonidae (ruigpoothoenders)

Soort: lyrurus tetrix tetrix

Korhoen, coq de bruyère, Birkwild, black grouse

Verspreidingsgebied

Het korhoen leeft in Europa en Azië. Er zijn vijf ondersoorten waarvan er drie in Europa op heide- en veengebieden en in bergstreken tot op 2.300 m hoogte voorkomen.

Voor ons land zijn er voor de achttiende eeuw geen gegevens over zijn verspreiding en de dichtheid gekend.

In zijn boek *Les Oiseaux de la Faune Belge* (1928) schrijft Ridder G. van Havre: "Het korhoen schijnt tamelijk veel voorgekomen te zijn in het begin van de 19de eeuw. Is echter rond 1840 schaars geworden. Volgens De Senlis werd het in die tijd nog wel te Jalhay, in het Hertogenwald in de Ardennen, gezien."

Volgens Ridder van Havre kenden korhoenders vanaf 1894 een explosieve groei, en verspreidden zij zich over heel Luxemburg en in het zuiden van de provincie Namen. Van daaruit vlogen zij over de Maas om de streek van de Famenne in 1897 te bevolken. Dan trokken ze naar het noordoosten en bezetten in 1895 en 1896 de heidevelden bij Maasmechelen; uiteindelijk belandden ze in 1897 te Mol-Postel. Pas vanaf 1917 legden ze op de heidevelden rond Brasschaat als biotoop beslag.

In Nederland kennen we een gelijkaardig verschijnsel. In het boek *De Nederlandse Vogelen* (1789) werden alleen de provincies Drente, Overijssel en Groningen vermeld. In 1891 waren er korhoenders in de Peel (Nederlands Limburg). Onze hoenders kunnen dus ook uit Nederlands Limburg gekomen zijn.

Alfred Ludwig, auteur van *Das Birkwild* (1900), beweert dat het korhoen in alle Duitse provincies leefde, maar in sommige streken zeer schaars was. In hetzelfde boek lezen wij dat Friedrich I al in 1693 korhoenders bejaagde. Ook in Duitsland heerste, net zoals in Nederland en in onze Kempen, tussen 1890 en 1900 een korhoenderexplosie. Alle heidevelden werden bezet.

Of er in de Kempen vóór de 18de eeuw korhoenders waren, blijft een open vraag. Fossilresten van het korhoen werden echter nabij Dinant gevonden.

Biotoop

In België, evenals in Nederland en op vele plaatsen elders, leeft het korhoen op de heide en in de naaste omgeving ervan. J.A. Eygenraam, medewerker van het ITBON, bestudeerde vanaf 1948 het probleem van de opvallende achteruitgang van de populatie in dat jaar. Volgens Eygenraam was er al vóór de tweede wereldoorlog een daling merkbaar: de schapenteelt (afgrazing heide) liep terug

en de heide werd ook niet meer gebrand. Omdat er geen verjonging van de heide meer was, werd het voedselaanbod voor korhoenders schaarser.

Tijdens zijn onderzoek stelde Eygenraam vast dat korhoenders voor het nachtelijk verblijf op de heide een luw-hellend vlak, bijna zonder begroeiing, verkiezen. Omdat korhoenders op ongeveer tachtig centimeter van elkaar slapen, zijn er verschillende van die verblijfplaatsen nodig. Door de grote hoeveelheid uitwerpselen, tachtig tot honderd per vogel, kunnen zulke plaatsen maar een beperkte tijd aangehouden worden. Alleen al door hun slaapgewoonten hebben korhoenders dus behoefte aan veel ruimte.

Tijdens hun dagrust liggen ze ook op die hellende plaatsen, maar dan liefst in wat hogere hei. Op zonnige dagen zoeken zij hun rustplaatsjes dan weer uit in de luwte van vliegdennen, waarvan de onderste takken bijna de grond raken. Loofhoutsoorten, al geven

zij evenveel schaduw, komen niet in aanmerking.

Ook hun baltsplaatsen kiezen ze op zeer korte heide, opdat de hanen tijdens hun parades niet gehinderd zouden worden. Allicht ook opdat de hennen hen goed zouden zien, en opdat zij zelf een goede uitkijk zouden hebben.

Volgens Eygenraam speelt de struikheide (hoge hei) een belangrijke rol als dekking. Enkele bomen op de heide, liefst berken, zijn onmisbaar omdat deze vogels bij dag graag een hoge zit hebben.

Uiterlijke kenmerken

Vanop een afstand lijkt de korhaan een zwartachtige, nogal plumpe vogel. Als we hem van dichterbij of door een veldkijker bekijken, zien we één van de mooiste vogels die de heide kent.

In de zon glanzen de staalblauwe rugveren en de hel-witte bandjes over de gitzwarte vleugelboeg. De rozen boven de zwartbruine zachte ogen zijn karmijnrood. Als de veldkijker eenmaal op scherp staat, merken we de bruinzwarte bek op, de witte spiegel in de vleugel, en bij nader onderzoek het zwartgrijze behaarde loopbeen en de behaarde poten.

Wie vandaag de dag diezelfde haan nog op de bolderplaats kan bewonderen, krijgt als toemaatje de gespreide liervormige staart te zien: achttien veren en maagdelijk witte onderstaartveertjes.

De korhen lijkt bij een eerste ontmoeting niet zo feestelijk uitgedost als de haan, maar ze ziet er ook prachtig uit. Het warm roestbruin-grijze verenpak, rijkelijk zwart gevlekt, past haar als gegoten. De bek is wat bruinachtiger en de rode rozen boven het oog zwellen niet, maar tijdens een zeldzaam ruzietje met een soortgenote wordt toch heel even een roze streepje zichtbaar. Tegelijkertijd spreidt ook zij haar korte rechthoekige staartje uit, dat niet liervormig is, maar tijdens de vlucht lichtjes ingekeept. Anders dan bij de fazant en de patrijs zijn haar loopbeen en poten dik witgrijs behaard. De spiegel in de vleugel valt minder op.

De jongen: piepjonge kuikentjes zijn gewoonweg schattig. Zij lijken

Het korhoen en zijn leefgebied

1. Vliegende haan
2. Vliegende hen
3. en 4. Hen en haan op de grond met gesloten staart
5. Balsthouding van de haan

wel op fazante- en patrijzekuikens, maar ze hebben vanaf hun prille leven toch een streepje voor. Opmerkelijk is de kastanjebruine vlek op het kopje, met vooraan een zwarte driehoekige stip. Hun donsveren zijn afwisselend lichtgeel tot donkerbruin gestreept en op de rugzijde wat zwart gespikkeld. De onderzijde is geel-wit, tot en met het loopbeen. Het jeugdkleed van zowel haantjes als hennetjes is eenvormig. Bij het op kleur komen lopen de hanen er maar slordig bij.

De korhaan is duidelijk groter dan de hen. De haan is ongeveer vijf-

enzestig centimeter lang, de hen gemiddeld vijftig centimeter. Het gewicht van de hanen schommelt tussen 1.100 en 1.500 gram; dat van de hennen tussen 700 en 1.100 gram.

Verhouding der geslachten

Bij het begin van de herfst verlaten de jongen de korhen om groepsgevijs verder te leven. Hanen en hennen vliegen elk in afzonderlijke vluchten; dat geldt als regel, maar is lang niet altijd het geval. Toch zien we dat beide geslachten

vooral in de winter hoofdzakelijk gescheiden leven. Dikwijls zagen wij beide geslachten afzonderlijk op de pas gedorstte stromijten invallen: de hanen op de eerste mijten, de hennen op de volgende. Nadat de haantjes de verre omgeving grondig hebben afgetuurd, vliegen ze altijd als eerste op de afvalgranen ernaast. Pas later krijgen de hennen de kans om te foerageren. Veelal blijven enkele vogels als uitkijk op de stromijten achter. Vanaf maart, als de voorbalts begint, krijgen de korhoenders meer belangstelling voor elkaar.

Het sprookje dat hanen de hennetjes tijdens het broeden storen, is al lang achterhaald. Uit eigenbelang en hebzucht hebben bepaalde jagers dat onterecht beweerd, maar ze vergissen zich. Korhanen weten in de meeste gevallen de nesten niet eens liggen en we zagen nooit een haan een hen met seksuele bedoelingen benaderen als ze van het nest naar de weide vloog om zich te voeden.

Leeftijdskenmerken

De vleugels van de jonge haan zijn meer bruinachtig en de zwarte dekveren hebben nog niet die metaalblauwe glans. Ook de gezwollen rozen boven het oog zijn nog niet zo ontwikkeld als bij de oude haan. Oudere hanen – drie à vier

Het kuiken

jaar – zijn bijna helemaal zwart en hebben een felle metaalblauwe schijn in de nek en op de rug. Vroeger werd ook beweerd dat de liervormige staartveren, waarvan de oude hanen de meest gebogen sikkels dragen, een teken waren van hoge leeftijd (= afschot). Bij korhoenders in gevangenschap werden ooit sikkels bij jonge hanen ontdekt, die zelfs die van een driejarige kunnen evenaren. Maar doorgaans dragen oude hanen grotere sikkels, zoals het ook hoort.

Stemgeluiden

De geluiden van de haan kunnen we in drie fasen weergeven:

a. het **bolderen** of **baldere**n, is een geluid dat je bij geen enkele andere inheemse vogel kan horen, al gaat het van heel ver even lijken op dat van duifachtigen. Het kan met kleine tussenpozen urenlang aangehouden worden: tijdens de baltsperiode, ook af en toe op andere dagen, behalve tijdens de ruitijd. Zelfs in de winter doet de haan op het sneeuwdek al roddelend enkele danspasjes. Dat geluid kunnen we best als volgt omschrijven: “roe-roe-roe-roe-roe-toe-roe”, altijd opnieuw herhaald. Bij het bolderen strekt de haan hals en kop naar omlaag, terwijl hij de keel erg dik opblaast. De staart waaiert uit in de prachtige liervorm; de bovenste rugvedertjes zijn uitgezet, en beide vleugels hangen tot op de grond. Als de wind wat meezit, kan je hen tot twee kilometer ver horen bolderen.

b. Het **blazen** of “chuintement” in het Frans: een kort, ver hoorbaar, uitgestoten “tchioe”. Daarop volgt onmiddellijk een nog goed hoorbare felle zucht, waarbij de bek wijd opengespreid wordt. Gelijktijdig springt de haan wel een meter hoog of maakt hij een korte lage vlucht. Soms wordt dat geluid een paar maal achter elkaar herhaald.

c. Het **“kokraio”**: het woord is meteen een klanknabootsing. Het hels agressief geluid wordt bij de verdediging van de baltsplaats uitgestoten, dikwijls ook tijdens daar gehouden schijngevechten. Zie je een vlucht korhennen vliegen, dan hoor je zeer vaak een “gwak,

gwak, gwak”-geluid. Je hoort het alleen maar als ze in groepsverband vliegen, omdat ze op die manier allicht de groep willen samenhouden. “Jag, jag, jag”, een ander geluid, wordt waarschijnlijk uitgestoten om te bevestigen dat de vogel in het revier aanwezig is. Je kan het ook wel horen als de hennen het niet eens zijn onder elkaar. Wat de meeste jagers of veldornitologen nog weinig of zelfs nooit gehoord hebben is het **kakelen**: een typisch geluid kort vóór of tijdens de eierleg. Het lijkt op het kakelen van de huiskip, wel wat korter en met een lagere toon.

De balts

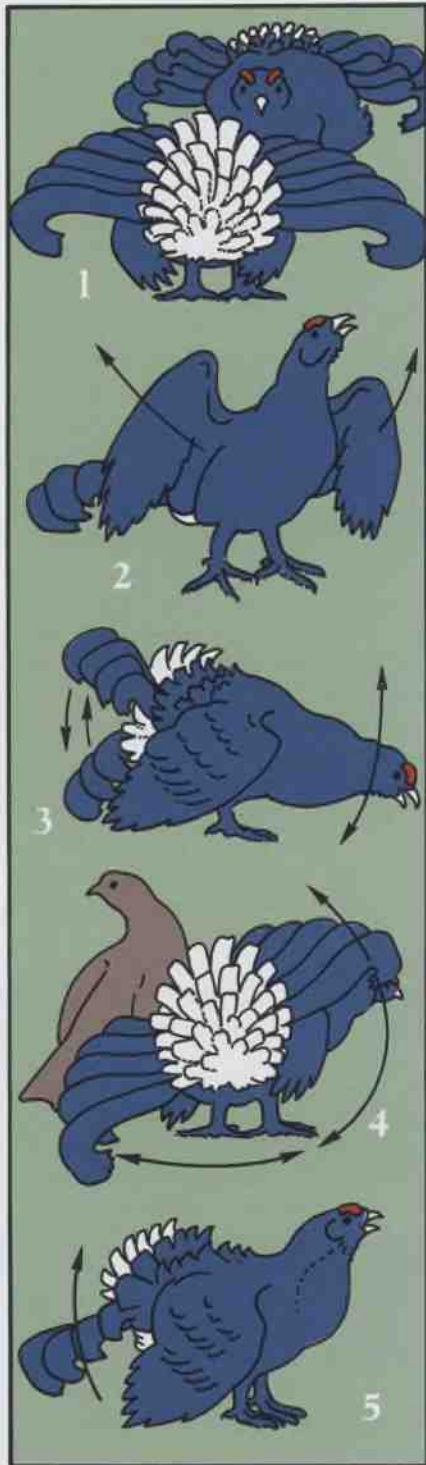
Zodra er einde januari of begin februari wat zon komt, horen we de vogels bolderen. Op de nog besneeuwde heide wagen de korhoenders al een paar danspasjes. Dat vroege baltsen kan wat te maken hebben met de heerschappij, met de rangorde der hanen: een soort waarschuwing voor jonge hanen. In maart wordt langduriger gebolderd en veel vroeger 's ochtends. Vanaf begin en vooral midden april tot begin mei is de dansvloer al minstens een uur vóór zonsondergang door verschillende hanen bezet. Op die balts- of bolderplaats (ook wel “het lek” genoemd) mag maar een minimum aan vegetatie zijn, opdat allerlei obstakels de dansers niet zouden hinderen. Al bij het ontwakken op de pikdonkere hei laten de hanen het “blazen” horen.

Al lopend en vliegend komen ze naar de baltsplaats, waar ze onmiddellijk met bolderen beginnen. Drie, vier, tot wel tien en meer hanen kunnen de soms wel vier tot vijf are grote baltsplaats bezetten. Oudere hanen in hun zwarte, staalblauwe bruiloftspakken in het midden en jonge hanen, voor zover zij al aan het feest deelnemen, aan de rand van het lek. Iedere dag zijn ze weer van de partij.

Pas dan begint het grote festijn. Met opgeblazen hals, de vleugels de grond rakend en de lierstaart wijd open, dansen en roddelen zij met afgemeten pasjes hun rondjes. Af en toe springen ze omhoog terwijl zij hun “tchioe”-geroep uitstoten. Een drie- of viertal dat zich intussen al een zekere plaats in de

rangorde heeft verworven, staat op een vast plaatsje dat niet groter is dan een halve vierkante meter, soms minuten lang te baltsen.

De balsthoudingen bij de korhaan

Urenlang dient dat uitverkoren plekje als uitgangspunt voor de dansen in de ronde. Een partner die dat heiligdom te dicht nadert, wordt aanstonds teruggedreven, zonder kleerscheuren, dikwijls be-

geleid met "krokraio"-kreten, die soms gepaard gaan met het tegen elkaar slaan van vleugels en poten.

Komt er ergens uit de heide een hen aangevlogen, dan heerst er even onrust in de groep. Sommige baltsen gewoon verder, maar andere springen al schreeuwend de lucht in om de hen aan te lokken. De hennen blijven in de buurt, sommige zitten op de grond, andere in een naburig berkje om schijnbaar onverschillig het dolle schouwspel van de mannen te bekijken. Zij zien ook wel dat oudere hanen de beste dansers zijn, het mooiste pakje dragen en zich bovendien het best kunnen beheersen.

Als een paar hennen op de bolderplaats vliegen, dan gaat de meest nabije haan niet onmiddellijk tot treden over, maar hij zal al bolderend minstens een rondje rond de hen draaien. Een complimentje kan er altijd wel af. Zo houdt hij een eventuele mededinger ook op afstand. De eigenlijke paring duurt maar drie tot vier seconden. De hen verlaat dan veelal het "lek" of laat zich nogmaals bevruchten. Algemene regel blijft dat oudere hanen, die een vooraanstaande rangorde verkregen hebben, veelal de hennen bevruchten. Zeker is ook dat tweede- en derde-rangshanen en zelfs jonge hanen wel eens een slippertje maken en ook hun deel van de koek krijgen. Na de bevruchting gaat het bolderend festijn gewoon zijn gang. Een groepje verliefde troubadours op de heide.

Jonge hanen verlaten opvallend vroeger de baltsplaats dan hanen die een zekere rangorde bevochten hebben. De bolderplaats hoeft niet noodzakelijk op de hei te liggen; het kan ook een aanpalende weide zijn die in die tijd van het jaar nog kort staat. Er wordt zelfs veel op weidegronden gebalst.

Ook 's avonds wordt nog gebolderd, maar in veel mindere mate. Bolderende korhanen, een blijvend feest voor oog en oor dat geen jager mag missen. Gelukkig krijgen wij die dolle dansers af en toe op de televisie te zien en kan iedereen ervan genieten.

Nest – Eieren – Broed-tijd

Nest: de hen scharrelt een vijf centimeter diep en rond gat in de grond dat gewoonlijk maar dunnetjes met het hoogst nodige wat in de directe omgeving te vinden is, bekleed wordt: wat buntstrooisel, wat mos, wat heisprietjes en twijgjes. Soms ligt er niet het minste nestmateriaal vóór het tweede of derde ei. Pas voor het latere eierleggen wordt het nest voltooid. Veelal wordt het nest in struikheide gevonden, maar er zijn ook nesten in jonge hei, zelfs onder een vliegdenntje of in grasland. In het midden van een tweehonderd hectare grote heide of in een stukje hei dat niet eens een halve hectare groot is, overal kan er een nest liggen.

Eieren: hun grondkleur is bleek okergeel, met roodbruine stippen bezaaid. Sommige legsels zijn – uitzonderlijk – donkergroen met

Korhoen
Lyrurus tetrix

bruine of roestachtige stippen gekleurd. De eieren zijn achtenveertig tot drieënvijftig millimeter lang, vijfendertig tot zeventig millimeter breed. Ze zijn dus opmerkelijk groter dan die van de fazantehen. Het aantal eieren schommelt tussen zes en dertien, heel dikwijls zijn het er negen.

Broedtijd: de broedtijd duurt drieëntwintig tot vijfentwintig dagen. De eieren worden altijd na acht uur gelegd. Negentig tot honderd procent van de eieren komt uit.

In de Kempen begint de eierleg soms al vanaf half april, maar meestal vanaf begin mei, na de hoofdbalst. Om negen eieren te leggen heeft de hen gewoonlijk tien tot twaalf dagen nodig. De hen zal maar in uiterste nood het nest verlaten en zelfs bij herhaalde storing weerkeren. Voor de mens verlaat ze haar nest pas als hij op enkele stappen na genaderd is.

Voedsel

Korhoenders hebben een zeer uitgebreid menu. Hun plantaardig voedsel bestaat uit bladeren van bepaalde bomen of struiken, botten, bloemen, scheutjes van allerlei twijgen, zaden, granen, bessen, boomschors en zelfs wortels. Dierlijk voedsel wordt vooral door de kuikens gegeten, net als bij andere hoenderachtigen, al versmaiden ook oude vogels het niet. In Nederland stelde Eygenraam na een analyse van de uitwerpselen de volgende tabel op:

januari: *heide, berkezaad, akkeren weide-onkruiden.*

februari: *idem.*

maart: *idem maar aangevuld met boomknoppen.*

april: *knoppen van grove den, eik, lariks, akkeronkruiden, heide, groene winterrogge, haver.*

mei: *denneloten met mannelijke bloesem, grassen, onkruiden en heide.*

juni: *bloei-aren van grassen, onkruidzaden, weinig heide.*

juli: *idem maar aangevuld met blauwe bosbessen.*

augustus: *zaden, bessen, heide.*

september: *idem, maar heide neemt toe.*

oktober: *bessen, heide, onkruidzaden, landbouwzaden.*

november: *heide, zaden, ook van landbouwgewassen.*

december: *heide, bij sneeuw berkezaad.*

Als we dus in de wintermaanden een vlucht korhoenders in de berken zien zitten, dan is dat niet altijd om te rusten, maar veelal om de berkekatjes te nuttigen. Dr. Heinz Brüll (Duitsland) haalde uit de krop van een korhen voor meer dan vijftig procent berkekatjes.

Het is begrijpelijk dat altijd de jongste twijgjes van heide en andere planten worden opgenomen.

Om dergelijk voedsel gemakkelijk te kunnen verteren, nemen korhoenders een aantal steentjes op in de maag. Prof. Dr. Couturier (Frankrijk) maakt meldingen van

twee tot vijf gram steentjes per maag. Eygenraam (Nederland) geeft cijfers van twaalf tot zestien gram. De lijst van het plantaardig voedsel is lang niet af; tijdens en na de oogst vliegen korhoenders vaak op akkers voor haver, rogge, boekweit en tarwe als die in de nabijheid van hun biotoop te vinden zijn. Met voorliefde pikken ze weegbree, klavers en wollegras. Zelfs van gage worden de botten en scheuten als een delicatessen opgenomen.

Het is bijna eenvoudiger te zeggen wat het korhoen niet dan wél eet, zo verscheiden is zijn voedsel. Als er in de winter in de Alpen overal meer dan een meter sneeuw ligt, dan vinden de korhoenders er genoegzaam plantaardig voedsel.

Onze fazant of patrijs zouden het er geen week uithouden, terwijl de korhaan er bij een beetje zon nog een dansje waagt. Bij bijtende kou en felle rukwinden graven zij zich onder in de sneeuw.

Mortaliteit – Predatie

Een opsomming van de ziekten waar korhoenders meestal vatbaar voor zijn, is niet bijzonder verhelderend. Over de sterfte van de vogels schrijft Couturier zo'n vijftienvintig jaar geleden in *Le Gibier des Alpes Françaises* het volgende: "Indien ik het percentage van de oorzaken die leiden tot de mortaliteit van deze hoenders in mijn land moest berekenen, zou dat een moeilijke opdracht wezen; verder zou ik schrijven: door rechtstreekse of onrechtstreekse tussenkomst van de mens (dus jacht, de stroperij en de industrie) vijftien procent, predatoren twintig procent, ongelukken vijf procent, **ziekten** zestig procent!!". Die veronderstellingen gelden voor een toen nog tamelijk onge-rept Alpengebied. Het overvloedig gebruik van sproeistoffen in de landbouw in onze Kempen hebben er intussen voor gezorgd dat de korhoendersstand nog erg geslonken is. De kweek in gevangenschap van die ruigpoothoenders bevestigt trouwens de soms massale sterfte door allerlei ziekten, vooral Blackhead door *entamoeba meleagridis* in de lever en de darmen.

Een verlies van twintig procent is te wijten aan de predatoren waarvan de vos zonder de minste twijfel het grootste percentage opeist. Een vos bespringt niet alleen met alle gemak de broedende korhen, maar ook dikwijls de jongen die tot aan hun derde levensmaand een tamelijk gemakkelijke prooi zijn. Dikwijls zagen wij de jachthond zulke jongen tot op één meter benaderen! Voor een vos is het dan maar een koud kunstje om er de tanden in te zetten. Toen korhoenders nog in grote getale over de heide vlogen, werden er dikwijls resten gevonden in en nabij een vossenburcht.

Prof. J.C. Ruwet van de universiteit van Luik schrijft hierover: "De vos is een vermaarde predator van korhoenders, hij slaat de korhen op het nest en hier en daar bij toeval. Wij hebben korhoenders gevonden bij de ingang van de holen en S.F. heeft de vos een haan zien slaan op de baltsplaats." De bewering dat de vossen de korhoenders hebben uitgeroeid, houdt echter geen steek. Er zijn heel wat korhoenderrevieren gekend waar er altijd vossen waren en de populatie nooit bedreigd werd. Toch valt het tegenwoordig, vooral nu het korhoen in de Kempen echt met uitsterven bedreigd is, sterk aan te raden het vossenbestand in en om een korhoenderbiotoop zo laag mogelijk te houden.

Ook kraaiachtigen eisen hun tol, en in mindere mate de havik en de slechtvalk.

Verplaatsingen

Zodra korhoenders een aangepast biotoop hebben bezet, blijven zij er als standvogels. Vanuit dat milieu worden er, meestal om te foerageren, maar ook bij verstoring, soms vluchten van enkele kilometers gemaakt. Zo kunnen wij b.v. korhoenders in berken zien die wel vijf tot zeven kilometer ver van hun revier staan. We zouden het korhoen een zwerver kunnen noemen. Bij ons werden nooit korhoenders geringd, maar in Skandinavië zouden volgens Höglund de geringde vogels binnen de vijf kilometer zijn teruggevangen. Enkele exemplaren zelfs tot tien en zelfs vijftienvintig kilometer ver.